

ПРИМУСОВА ДЕПОРТАЦІЯ І НАСИЛЬНИЦЬКА СИСТЕМА ПРАЦІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ В РОКИ НІМЕЦЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ

Жахливою трагедією для населення західних областей як і всієї України стала примусова депортація юнаків і дівчат для роботи в Німеччину в роки Другої світової війни (1939 – 1945 рр.). Німецька військова економіка потребувала все більше і більше робочої сили. Ця потреба відчувалася не тільки через посилення військових дій на фронті, а й через постійне збільшення призову в армію все нових контингентів німців. Розпочата на початку бойових дій на східному фронті пропагандистська компанія з набору добровольців із числа українців, білорусів, прибалтів та ін. не увінчалася успіхом, оскільки таких було не дуже багато як в Україні, так і в інших регіонах. Тоді в життя почали впроваджуватися зловісні програми вивезення робочої сили з окупованої території. Основним постачальником східних робітників (остарбайтерів) стала Україна.

У західних областях України примусова депортація робочої сили для німецької економіки розпочалася відразу після окупації. За даними відділу праці генерал-губернаторства від 27 вересня 1941 р. з дистрикту Галичина до Німеччини відправлялося 42 483 чоловік та 18 226 жінок. Із загального числа тих, кого вивозили, 13 447 припадало на біржу праці Львова, 12 988 – Дрогобича, 11 021 – Станіслава, 5 017 – Тернополя¹.

9 листопада 1941 р. були видані спеціальні інструкції щодо використання робочої сили зі Сходу та поводження з остарбайтерами, в яких зазначалося: “Кількість використаних робітників залежить від попиту. Росіянина (німці росіянами називали всіх робітників зі Сходу) слід використовувати насамперед на таких ділянках роботи:

Гірнична справа.

Шляхове будівництво (включаючи ремонтні майстерні і виробництво засобів транспорту).

Воєнна промисловість (танки, гармати, апаратура для літаків).

Сільське господарство. Будівництво. Великі майстерні (шевські майстерні).

Розквартирування. В таборах (бараках).

Нагляд: під час роботи військовослужбовці, а також і німецькі робітники повинні виконувати функції допоміжної поліції.

Як запобіжні заходи вирішальними є найшвидші і найсуворіші дії.

Шкала покарань, починаючи з обмежень у їжі і аж до покарання за законами воєнного часу, не має загалом ніяких інших ступенів.

Одяг: доцільно запровадження робочого одягу єдиного зразка... Взуття, як правило, дерев'яне. Щодо білизни, то росіяни навряд чи звикли носити її і вона їм навряд чи знайома.

Забезпечення продовольством. Росіянин не вибагливий, тому його легко прохарчувати без помітного порушення нашого продовольчого балансу. Його не слід балувати або привчати до німецьких харчів, але він має бути нагодованим для того, щоб бути працездатним.

Російський робітник. Використання на роботі і поводження практично не повинні відрізнятися від поводження з військовополоненими росіянами”².

Невдачі німецьких військ під Москвою, зтяжний характер війни на Сході вимагали все більшого залучення робочої сили. 19 лютого 1942 р. на нараді в державній економічній палаті генеральний уповноважений по використанню робочої сили в Німеччині Мансфельд цинічно констатував: “Сучасні труднощі в питанні використання робочої сили не виникли б, коли б

своєчасно наважилися на використання російських військовополонених у великих масштабах. 3,9 млн. росіян були в нашому розпорядженні; нині їх залишилось всього 1,1 млн. Тільки в листопаді 1941 – січні 1942 р. вмерло 500 тисяч. Навряд чи буде можливість збільшити кількість зайнятих тепер військовополонених (400 тис.). Якщо знизиться цифра захворювань на тиф, то з'явиться, очевидно, можливість залучити в господарство ще 100 000 – 150 000 слов'ян.

Використання росіян-цивільних осіб набуває все більшого значення. Загалом у нашому розпорядженні перебуває 600 – 650 000 цивільних осіб, з них 300 000 промислових кваліфікованих робітників і 300 – 350 000 сільськогосподарських робітників. Використання цих робітників упирається виключно в питання транспорту. Безглуздо перевозити ці робочі руки у відкритих або неопалюваних закритих товарних вагонах, щоб на місці вивантажувати трупи.

Щотижня в Німеччину прибуває 6 – 10 000 російських громадян, які є чудовою робочою силою. У них є хороші практичні знання, вони працюють точно і в такому трудовому темпі, якого часто не можуть додержуватися німецькі робітники”³.

Широкомасштабного характеру набула кампанія із вивозу робочої сили зі Сходу після поширення інструкції Розенберга від 6 березня 1942 р., згідно якої в найкоротший термін із українських земель вимагалось депортувати 380 тисяч сільськогосподарських робітників і 247 тисяч промислових робітників⁴.

Окупаційна влада вже не обмежувалася набором робочої сили за повістками, а перейшла до розподілу поставок невільників по “комісаріатам”, “гебітам”, містах і селах. Повсюди гітлерівці вдавалися до облав, оточуючи кільцем цілі села, міські вулиці і квартали, базари, вокзали. Хватали усіх без розбору, гнали їх на вербувальні пункти і негайно вивозили до Німеччини. Для насильницької депортації гітлерівці мобілізували весь численний окупаційний апарат, включаючи і армію. Починаючи з квітня 1942 р. штаби армій і командири військових частин зобов'язані були до 1 і 15 числа кожного місяця регулярно доповідати телеграфом про кількість відправлених робітників.

Багато українських сіл піддавалися жорстокому покаранню за відмову молоді їхати на примусові роботи в Німеччину. Так, за ухилення молоді від насильницького вивозу в Німеччину 29 квітня 1943 р. гітлерівці зранку оточили українське село Молотків Лановецького району Тернопільської області. До села людей впускали, а з села вже нікого не випускали, розстрілюючи всіх без причин. Було вбито, замордовано і спалено живцем 617 жителів, знищено 255 дворів⁵.

Завершальний етап депортації жителів українських міст і сіл припадає на кінець 1943 – початок 1944 рр., коли гітлерівці відступаючи намагалися силоміць вивезти якомога більше населення, щоб не тільки задовольнити зростаючі робочі ресурси Німеччини, а й ускладнити господарське і демографічне відродження України. Всього за роки окупації із західноукраїнських територій було насильницьки вивезено до Німеччини за неповними даними 524 775 чоловік, зокрема по областям: Львівська разом з Дрогобицькою – 170 370 осіб; Тернопільська – 164 046; Чернівецька – 69 726; Станіславська – 68 361; Волинська – 30 000; Ровенська – 22 272 особи⁶.

Більшість насильно вивезених людей уже ніколи не повернулися на Україну.

Порівняно менше число забраної на роботу до Німеччини молоді з Волинської і Ровенської областей українські дослідники пояснюють тим, що така форма антифашистського опору, як відмова їхати на примусові роботи, була найвищою саме на Волині. Часто зігнаних силою молодих людей на шляху до збірного пункту перестривали загони УПА чи радянські партизани, звільняли їх, повертали додому, де вони переходили на напівлегальне становище або ж вербували у свої загони.

Складовою частиною насильницької системи праці було введення обов'язкових примусових робіт на окупованих українських територіях. 5 серпня 1941 р. рейхміністр окупованих територій Розенберг видав розпорядження, за яким усе їх населення, включаючи обмеження непрацездатних, було зобов'язане працювати на гітлерівський режим. Обов'язковій реєстрації в окупаційних органах і на так званих біржах праці підлягали чоловіки й жінки віком від 16 до 60 років. “Всі хто не повернеться на місце своєї праці або покине її, – зазначалось в наказі німецького військового командування, – будуть розстріляні як саботажники”⁷.

Поряд з обов'язковим примусом працювати для населення окупованих територій вводилася велика кількість податків та грошових поборів, збір всього, що мало будь-яку цінність: коштовності, меблеві вироби, одяг і навіть старий папір та гуму.

Найбільше населення окупованих західних областей проживало в селах (майже 80 % мешканців). Ця обставина значною мірою спричинила особливу увагу німецької адміністрації до селянства.

Зі встановленням німецького окупаційного режиму в західних областях України здійснена тут радянською владою націоналізація землі, нерухомості та підприємств загалом була збережена. Створені в 1940 – першій половині 1941 рр. радянські господарства (радгоспи) та колгоспи нацисти зберегли і назвали їх громадськими господарствами. Однак зважаючи на попередній господарський розвиток західних областей і, поставивши за мету знищити будь-які залишки більшовицького режиму, гітлерівська адміністрація задекларувала намір скасувати будь-які прояви колгоспної системи. Втім ці заяви так і залишилися деклараціями, а селянство отримало землю не для володіння, а лише для користування. Практичні завдання нацистського керівництва, викладені в чисельних інструкціях, полягали головним чином в тотальному вилученні сільськогосподарської продукції у громадських господарств та у селян. При цьому наголошувалось, що кількість забраного повинна визначатися не розміром продовольства, а розміром власного вживання. З цією метою пропонувалося звести до мінімуму харчування місцевого населення. “Забезпечення харчування місцевих жителів і військовополонених є непотрібною гуманністю”, – зазначав в наказі командуючий 6 німецькою армією Рейхенау⁸.

Систематичне викачування з України продовольства і всього, що мало хоч найменшу цінність, спричинило гострий дефіцит предметів першої необхідності і голод. 28 жовтня 1941 р. жителі міста Львова написали лист відчаю губернатору дистрикту Галичина: “...Ми і наші діти голодні. Зробіть що-небудь для нас. Жителі м. Львова благають – їсти. Ми не одержуємо молока. За 4 місяці ми одержали тільки 60 грамів масла. Хліба одержуємо мало і він неякісний. Пайок такий мізерний. Ми брудні, немає мила. Де ви, культуртрегери...”

Але ми бачимо м'ясо, ковбасу, борошно, масло, овочі, білий хліб і все інше наше – тільки для німців. Ми будемо кричати на весь світ. Люди мають такий поганий вигляд і вмирають! Жителі м. Львова”⁹.

Вилучення великої кількості продуктів у селах і недопуск їхнього притоку в міста прирікав населення окупованих територій на недоїдання, а то і голодну смерть. Вже на початку 1942 р. у багатьох селах та містечках Підкарпаття і Карпат ця політика, яка збіглася за часом та наслідками повені і неврожаєм, призвела до масового голодування і смертних випадків. У с. Свіржі з голоду померли 20 чоловік, у с. Звенигородці – близько 50 чол. Зростанню смертності вдалося запобігти лише завдяки акції допомоги голодуючим, організованої Українським Центральним Комітетом (УЦК) та його філіям в округах – Українськими Допомоговими Комітетами (УДК). В рамках цієї акції весною 1942 р. для потерпілих були створені народні кухні й організовано переселення з Бойківщини, Підгір'я, Гуцульщини та Львівщини майже 22 тисячі дітей, яким загрожувала голодна смерть. Загальна кількість голодуючих в Дрогобицькому, Калуському, Коломийському, Самбірському, Стрийському, Яворівському округах та Перемишльському повітах дистрикту Краків становила навесні 1942 р. 255 856 осіб¹⁰.

Однак, випадки недоїдання тривали й далі. Так у звіті господарського референта УДК Львівського округу про “Стан прохарчування населення” від 15 лютого до 15 березня 1943 р. вказувалось: “У Городку, Суховолі, Карачинові, Мішані, Залужу та Вороцеві голодує 1 669 осіб... Мостиська – приблизно 2/3 населення голодує”¹¹. Селяни північних місцевостей Галичини ходили на Волинь як міняйли і заробітчани з метою роздобути збіжжя, муку та інші продукти харчування.

Згубними для населення окупованих територій були інтенсивні міграційні процеси на територіях з різною санітарно-епідемічною обстановкою, що спричиняло збільшенню контактів людей і викликало масове поширення інфекційних хвороб. Постійний жах бути страченим, ув'язненим, недоїдання і голод, відсутність медичної допомоги, погіршення життєвих побутових умов існування поширювали серед населення окупованих територій туберкульоз, серцево-судинні, нервопатологічні та інші захворювання.

Масове знищення людей, депортації, міграційні процеси, хвороби істотно підірвали генофонд народу України, на довгий час спотворили демографічну ситуацію і позбавили можливості нормального природнього відтворення населення.

---

¹ Львівщина у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.): Збірник документів і матеріалів. – Львів, 1968. – С. 76.

² Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. – К., 1963. – С. 50 – 52.

³ Там само. – С. 90 – 91.

⁴ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів. – 1993. – С. 230.

⁵ Вінок безсмертя: Книга-меморіал. – Київ, 1988. – С. 535.

⁶ Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941 – 1945. – К., 2000. – С. 552.

⁷ Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. – С. 53.

⁸ Там само. – С. 45.

⁹ Там само. – С. 45–46.

¹⁰ Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф. 3959. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 67; Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського “нового порядку” в Галичині у 1941 – 1944 роках // Вісник Львівського університету. Серія історична. Випуск 33. – 1998. – С. 193–194.

¹¹ Боляновський А. Вказ. праця. – С. 194.